

ĐỊNH NGHĨA KHÁI NIỆM KIẾN TRÚC THƯỢNG TẦNG TRONG TƯƠNG QUAN LOGIC VỚI QUAN ĐIỂM VỀ XÃ HỘI VÀ VỚI KHÁI NIỆM CƠ SỞ HẠ TẦNG CỦA CHỦ NGHĨA DUY VẬT LỊCH SỬ

PHẠM CHUNG

Đại học KHXH và Nhân văn - ĐHQGHN

Quá trình đổi mới tư duy lý luận hiện nay đang đặt ra vấn đề là làm phong phú và toàn diện hơn những nội dung lý luận của chủ nghĩa Mác, chỉ ra và làm chính xác những khía cạnh sinh động của mỗi nội dung đó, khái niệm kiến trúc thượng tầng của chủ nghĩa duy vật lịch sử là một trong những nội dung như vậy.

Đến nay trong các sách giáo khoa Triết học phần chủ nghĩa duy vật lịch sử, khái niệm kiến trúc thượng tầng thường được định nghĩa theo lối kể ra các yếu tố cấu thành của nó, thiếu sự khái quát lý luận triết học nội dung khái niệm này. Nhưng giờ đây khi vấn đề đã thật sự được đặt ra thì không phải cứ định nghĩa khái niệm này về lý luận như thế nào cũng được, mà cần phải xây dựng nó trong tương quan logic với những khái niệm, phạm trù cùng loại của chủ nghĩa duy vật lịch sử.

1. Tương quan logic của khái niệm kiến trúc thượng tầng với quan điểm về xã hội và với khái niệm cơ sở hạ tầng của chủ nghĩa duy vật lịch sử

Quan điểm cơ bản của Mác về xã hội là coi xã hội như một hệ thống các quan hệ giữa người và người. Quan điểm này thể hiện rất rõ trong luận điểm triết học nổi tiếng của Mác: "...bản chất con người là tổng hòa của các quan hệ xã hội" [1]. Chỉ xuất phát từ chỗ coi xã hội là hệ thống các quan hệ giữa người và người mới đi tới quan điểm về bản chất con người như vậy. Lênin đã khẳng định ý nghĩa khoa học cơ bản của quan điểm về xã hội của Mác như sau: "Chỉ có đem quy các quan hệ xã hội vào các quan hệ sản xuất và đem quy các quan hệ sản xuất vào trình độ của lực lượng sản xuất, thì ta mới có cơ sở vững chắc để quan niệm sự phát triển của các hình thái kinh tế-xã hội là quá trình lịch sử tự nhiên" [2]. Tức là muốn hiểu sự phát triển của các hình thái kinh tế-xã hội là quá trình lịch sử tự nhiên thì phải coi đó là quá trình biến đổi, thay thế nhau của những hệ thống quan hệ giữa người và người trong đó quan hệ sản xuất là nền tảng.

Xuất phát từ đó, việc phân tích cấu trúc của đời sống xã hội phụ thuộc vào sự phân chia cấu trúc ấy thành các loại, các nhóm quan hệ xã hội nhất định khác nhau và xem đó như là các mặt cấu thành của đời sống xã hội. Theo quan điểm này, khi bắt tay vào nghiên cứu các vấn đề xã hội-lịch sử, Mác không những phát hiện ra chúng là sản phẩm của các quan hệ giữa người và người mà còn thấy trong các quan hệ đó các quan hệ vật chất, quan hệ sản xuất là những quan hệ cơ bản quyết định các quan hệ khác của họ. Lênin đã giải thích điều này như sau: "Trong các lĩnh vực khác nhau của đời sống xã hội, ông (chỉ Mác - P. C.) đã làm nổi bật riêng lĩnh vực kinh tế, trong tất cả các quan hệ xã hội ông đã làm nổi bật riêng những quan hệ sản xuất, coi đó là những quan hệ đầu

quyết định tất cả mọi quan hệ khác" [3].

Nhưng không dừng lại ở đây, tiếp tục phân tích kết cấu của đời sống xã hội, Mác đã cho thấy xã hội không phải chỉ có một loại quan hệ sản xuất duy nhất nào đó tồn tại, mà bao gồm nhiều quan hệ sản xuất khác nhau cùng tồn tại. Ông viết: "Trong sự sản xuất xã hội ra đời sống của mình, con người ta có những quan hệ nhất định tất yếu không phụ thuộc vào ý muốn của họ, tức là *những quan hệ sản xuất*, những quan hệ này phụ hợp với một trình độ nhất định của lực lượng sản xuất vật chất của họ. *Toàn bộ những quan hệ sản xuất ấy* hợp thành cơ cấu kinh tế của xã hội, tức là *cái cơ sở hiện thực*, trên đó xây dựng lên một kiến trúc thượng tầng pháp lý và chính trị" [4].

Như vậy là hoàn toàn nhất quán với quan điểm về xã hội, khi phân tích cấu trúc của đời sống xã hội, Mác đã tách ra được mặt cơ bản nhất - đó là mặt kinh tế của xã hội với các quan hệ sản xuất vật chất giữa người và người và đưa các quan hệ đó vào khái niệm "cơ sở hạ tầng" mà trong đoạn văn nói trên ông dùng với thuật ngữ là "cơ sở hiện thực". Khái niệm cơ sở hạ tầng là một trong những khái niệm cơ bản phản ánh cấu trúc của đời sống xã hội. Các sách giáo khoa triết học duy vật lịch sử thường giải thích "toàn bộ các quan hệ sản xuất" có nghĩa là trong mỗi kết cấu kinh tế của xã hội có ba kiểu quan hệ sản xuất cùng tồn tại: quan hệ sản xuất thống trị; quan hệ sản xuất là tàn dư của phương thức sản xuất cũ; quan hệ sản xuất là mầm mống của phương thức sản xuất mới.

Tính nhất quán của quan điểm xã hội còn được thể hiện trong quan niệm về kiến trúc thượng tầng của xã hội. Kiến trúc thượng tầng cũng được xem là một lĩnh vực của các quan hệ giữa người và người. Trong thời kỳ của mình Mác mới chỉ đưa ra những luận điểm riêng biệt khác nhau về kiến trúc thượng tầng theo quan điểm nói trên, chứ chưa có được một định nghĩa lý luận hoàn chỉnh về khái niệm này. Sau này Lênin đã phát triển nó dưới hình thức một quan niệm rõ ràng như sau: "Những quan hệ xã hội phân ra thành những quan hệ vật chất và những quan hệ tư tưởng. Những quan hệ tư tưởng chỉ là một kiến trúc thượng tầng xây dựng trên những quan hệ vật chất" [5]. Luận điểm của Lênin mang tính chất khái quát lý luận - triết học sâu sắc. Theo Lênin kiến trúc thượng tầng là quan hệ tư tưởng, quan hệ tinh thần giữa người và người. Tuy nhiên luận điểm của Lênin vẫn cần một sự phát triển sâu rộng hơn nữa mới diễn đạt đầy đủ nội dung cơ bản của khái niệm kiến trúc thượng tầng. Nhưng luận điểm ấy là điểm tựa chủ yếu cho sự phát triển nội dung khái niệm này.

2. Định nghĩa khái niệm kiến trúc thượng tầng trong tương quan logic với quan điểm về xã hội và với khái niệm cơ sở hạ tầng của chủ nghĩa duy vật lịch sử

Kiến trúc thượng tầng là lĩnh vực rất phức tạp của đời sống xã hội. Nó không những bao gồm những hiện tượng, những quá trình vật chất, những quá trình tinh thần, tư tưởng mà còn bao gồm hình thái hoạt động khác nhau của con người. Đặc biệt ở đây tồn tại những tổ chức, những thiết chế và những yếu tố vật chất to lớn như bộ máy nhà nước, các tổ chức vũ trang và các thiết bị vật chất gắn liền với chúng. Vì thế cần một năng lực trừu tượng hóa cao mới có thể tìm thấy sự tồn tại bản chất của các quá trình phức tạp trong kiến trúc thượng tầng của xã hội. Lênin đã khẳng định bản chất của kiến trúc thượng tầng là tính tư tưởng chứ không phải là tính vật chất của nó. Phải có hiểu biết ấy mới cho phép giải thích được các quá trình, các điều kiện vật chất của kiến trúc thượng tầng chỉ là những phương tiện, điều kiện của hoạt động tinh thần. Đối với tổ chức của một đảng chính trị cũng như vậy, tính vững chắc, chặt chẽ của nó trước hết là đường lối tư tưởng, chính trị của đảng đó chứ không phải ở các điều kiện vật chất của nó. Nhờ xác định bản chất của kiến trúc thượng tầng và tính tư tưởng của nó nên mới khẳng định được rằng quan hệ giữa người và người trong lĩnh vực này về thực chất là quan hệ tinh thần, quan hệ tư tưởng.

Tuy nhiên quan niệm về kiến trúc thượng tầng như vậy chưa làm rõ tính chất phức tạp, phong phú của lĩnh vực các quan hệ xã hội này. Trong kiến trúc thượng tầng của xã hội không những bao gồm nhiều hình thái ý thức xã hội khác nhau, mà còn bao gồm những thiết chế tương ứng của chúng trong đó biểu hiện các quan hệ giữa người và người. Vậy định nghĩa khái niệm kiến trúc thượng tầng phải bao quát được cả các mặt tồn tại đó nữa. Có thể phát biểu định nghĩa này như sau: "*Kiến trúc thượng tầng của xã hội là toàn bộ các quan hệ tinh thần giữa người và người tồn tại trong các hình thái ý thức xã hội khác nhau với những thiết chế tương ứng của chúng*".

Theo tinh thần Lênin, định nghĩa này trước hết coi kiến trúc thượng tầng là lĩnh vực các quan hệ tinh thần giữa người với người. Đây là đặc trưng cơ bản của khái niệm và thể hiện rõ tính chất nhất quán logic với quan điểm về xã hội và về cơ sở hạ tầng của chủ nghĩa duy vật lịch sử. Các quan hệ tinh thần giữa người và người cũng được xem xét trên các mặt: quan hệ trong việc sở hữu các tư liệu sản xuất tinh thần; quan hệ trong việc quản lý, tổ chức hoạt động tinh thần; quan hệ trong việc phân phối các sản phẩm của hoạt động tinh thần. Là sự phản ánh các quan hệ sản xuất vật chất, kiến trúc thượng tầng bao gồm các kiểu quan hệ tinh thần như: quan hệ tinh thần thống trị; quan hệ tinh thần là tàn dư của các quan hệ tinh thần trong xã hội cũ; quan hệ tinh thần là mầm mống của những quan hệ tinh thần trong xã hội tương lai.

Trong lĩnh vực kiến trúc thượng tầng, các quan hệ tinh thần tồn tại trong các hình thái ý thức xã hội khác nhau như chính trị, pháp quyền, tôn giáo, triết học, nghệ thuật, khoa học, đạo đức... Mỗi hình thái quan hệ đó mang nội dung, sắc thái biểu hiện khác nhau và có vai trò khác nhau đối với đời sống xã hội. Những quan hệ tinh thần này gắn liền với các thiết chế xã hội tương ứng của chúng - đó là những cơ quan, những tổ chức, hoạt động tinh thần. Chúng làm chức năng sản xuất, tổ chức, phân phối hoạt động tinh thần. Những thiết chế này được thiết lập bởi các giai cấp, các tập đoàn xã hội nắm trong tay các tư liệu sản xuất vật chất. Mác viết: "Trong mọi thời đại, những tư tưởng của giai cấp thống trị là những tư tưởng thống trị, tức là giai cấp nào là lực lượng vật chất thống trị thì cũng là lực lượng tinh thần thống trị. Giai cấp nào chi phối tư liệu sản xuất thì cũng chi phối luôn cả tư liệu sản xuất tinh thần, thành thử, nói chung tư tưởng của những người không có tư liệu sản xuất thì cũng đồng thời bị giai cấp thống trị đó chi phối" [6].

Luận điểm nói trên của Mác khẳng định lại một lần nữa sự tồn tại thực tế khách quan của những quan hệ tinh thần. Toàn bộ sự phân tích nói trên đã cho thấy các quan hệ tinh thần là một mặt tất yếu của cấu trúc đời sống xã hội và mặt này không tồn tại tự nó mà có nguồn gốc từ các quan hệ sản xuất vật chất của xã hội.

Đến đây có thể nói mục đích mà bài viết đề ra đã được thực hiện. Sự phân tích đầy đủ hơn nội dung khái niệm kiến trúc thượng tầng không phải là nhiệm vụ chính của bài viết. Tương quan logic của khái niệm kiến trúc thượng tầng với quan điểm về xã hội và với khái niệm cơ sở hạ tầng là sự phản ánh logic khách quan của cấu trúc đời sống xã hội. Chủ nghĩa duy vật lịch sử đã phát hiện ra sự tồn tại có tính hệ thống của các quan hệ giữa người và người - đó là xã hội của họ. Từ đó nó xây dựng một bộ máy khái niệm giúp cho sự nhận thức, phân tích đúng đắn cấu trúc của hệ thống ấy. Khái niệm cơ sở hạ tầng và kiến trúc thượng tầng là những khái niệm có vai trò như vậy. Nhưng để vận dụng có kết quả những khái niệm này thì phải hiểu và nắm được tính nhất quán logic của chúng. Các giáo trình triết học duy vật lịch sử từ trước đến nay đã chưa làm được nhiệm vụ này thể hiện trong định nghĩa khái niệm kiến trúc thượng tầng. Điều đó nói lên nhận thức chưa đầy đủ, chưa thật đúng về nội dung khái niệm ấy.

Tính nhất quán của các quan điểm lý luận được biểu hiện trong các vấn đề khác nhau của học thuyết lý luận thể hiện tính triệt để của học thuyết ấy. Lênin đã thể hiện tinh thần này trong sự phát triển một trong những vấn đề lý luận - triết học của chủ nghĩa duy vật lịch sử mà bài viết đã trình bày là một tấm gương sáng cho sự kế thừa và phát triển của chủ nghĩa Mác trong giai đoạn hiện nay. Chủ nghĩa Mác đã và sẽ còn chứng tỏ sức sống mãnh liệt của nó khi nó được tiếp tục phát triển, được làm giàu có bằng những kinh nghiệm lịch sử hiện thời. Song nó chỉ có thể được phát triển thật sự theo logic nội tại của nó.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Mac - Ăngghen - Tuyển tập (gồm 6 tập), tập I. NXB Sự thật, Hà Nội, 1980, trang 257.
2. V. I. Lênin - "Những người bạn dân là thế nào và họ đấu tranh chống những người dân chủ xã hội ra sao?". NXB Tiến bộ, Matxcova, 1974 (bản dịch của NXB Sự thật, Hà Nội), trang 21.
3. V. I. Lênin - "Những người bạn dân...", Sách đã dẫn, trang 16.
4. Mác - Ăngghen - Tuyển tập (gồm 6 tập), tập II. NXB Sự thật, Hà Nội, 1981, trang 637.
5. V. I. Lênin - "Những người bạn dân...", Sách đã dẫn, trang 41.
6. Mác - Ăngghen - Hệ tư tưởng Đức (chương I). NXB Sự thật, Hà Nội, 1984, trang 64.

VNU. JOURNAL OF SCIENCE, SOC. SCI., t. XI, n^o4, 1995

DEFINITION OF SUPERSTRUCTURE CONCEPT IN LOGIC RELATION WITH VIEWS ON SOCIETY AND WITH INFRASTRUCTURE CONCEPT OF HISTORICAL MATERIALISM

PHAM CHUNG

College of Social sciences and Humanities - VNU

This paper shows that to further develop the content of Marxist philosophy, firstly it is necessary to interpret its spirit correctly, that is to understand its objective logic. The paper also points out the limits in defining the superstructure concept of historical materialism, and in spreading and teaching Marxist philosophy in the past. According to Marx, society is a system of relations between people and people. So to understand thoroughly that structure of life, society must have concepts which can reflect certain social relations. The previous definition of superstructure used to neglect the relations between people and people, that is the spiritual relations between people. To overcome this limit, based on Lenin's development of the above-mentioned concept, this writing suggests a new definition of the superstructure concept. According to the new definition: "Superstructure is the total of spiritual relations between people and people, and exists in different social consciousness with their own regulations."

The paper concludes that it is necessary to continue Lenin's path in the development of the vivid content of the Marxist philosophy, that is to make it understood thoroughly before it is possible to further develop and enrich it.